

SZAKOLCZAY LAJOS

Bebádogoztak minden ablakot

A váci börtön és fegyház
mint irodalmi alkotóműhely

A Tollas Tibor ma már klasszikus verséből való cím magyarázatra szorul: ha bebádogoztak minden ablakot (már pedig ennek ténszerűségéhez kétség nem fér), akkor hogyan lehetett látni. Minthogy raboskodó költőről lesz szó, de akik sosem börtönköltészetet műveltek, nyugodtan mondhatjuk: valaminő – az alkotóktól nem idegen – belső látással.

Félretéve a tréfát, az alcímben szereplő váci börtönt és fegyházat nem én tettem meg alkotóműhelynek, hanem a bűnképzésben alighanem világszintre jutó, bizonyos kommunista hagyományokat (a rabmadár nem megkopasztva, hanem leültetve jó!) nagyon is érvényre juttató kor. Nem kellett embert ölnie, csak egy betűvel teli papirost lobogtatnia, hogy valaki a „rendszer megdöntésének kísérlete” címén évekre a négy fal közé kerüljön.

Hogyan változott a másfél évszázadra visszatekintő váci börtön és fegyház – városképbe beillő? – hajdani épülete, s miként cserélődtek funkciói (mikor volt nevelőintézet és mikor tébolyda) nem nagyon érdekel. És az sem, hogy ki mindenki lelt itt a külvilág bántásai elől „menedéket”.

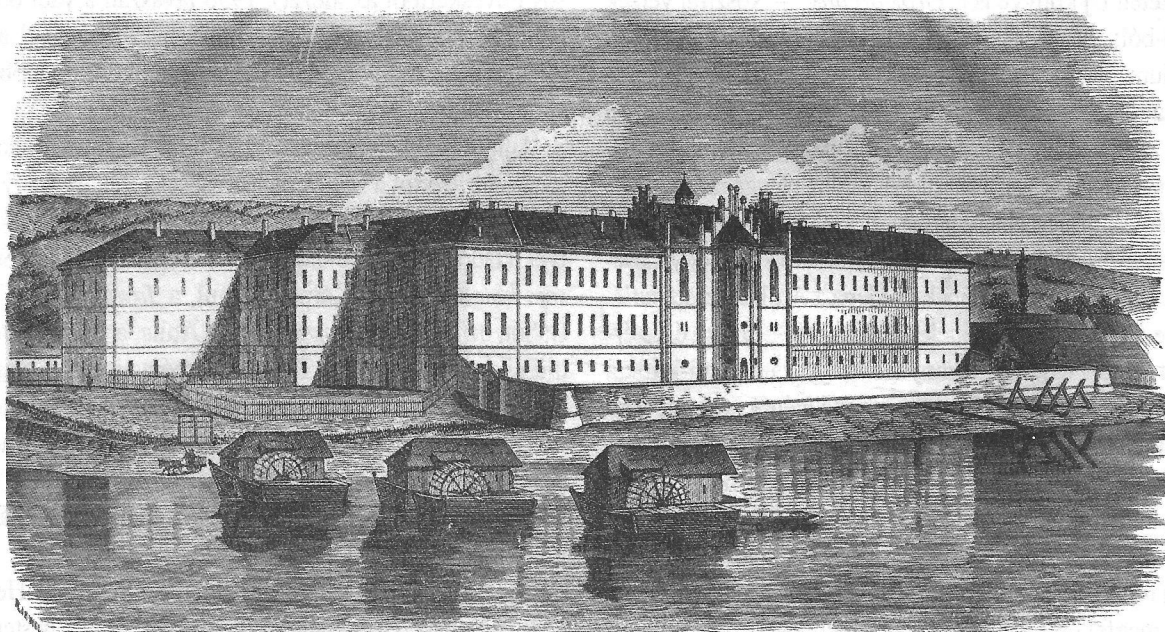
Azonban nevet és dicsőséget – ha egyáltalán ez elmondható egy rabtartó intézményről – a *Füveskert* költői: Tollas Tibor (1920–1997), Gérecz Attila (1929–1956), Kárpáti Kamil (1929), Tóth Bálint (1929), Béri Géza (1933–1979) és Szathmáry György (1928–1990) szereztek a váci tömlőcnek. A rabkönyvtár

olvasói köréből kinőve – mert nem csak olvasók, hanem elsősorban írók voltak – ők hordták azt az 1953 késő nyarán meggyújtott fáklyát, amelynek fénye (ma már világosan látni) bevilágította az egész magyar költészetet.

Akár tudomásul vesszük, akár nem, mindenkivel szemben ők voltak az igazi szabadok. Azt írtak, nem csupán korbírálatként, ami szívükből kisarjadt. Ami úgy volt költői szó, hogy nem kellett homokba dugnia a fejét az erkölcsnek sem.

A váci költőcsoport íródeákja – a kézírásos kötetek lapjait szemlélve hihetetlennek tűnik – az a Tollas Tibor volt, akinek a második világháború zárásaként, visszavonulás közben több ujját levitte a kezében fölrobbant gránát. Ezzel a csonka kézzel, amit a közösség iránti alázat mozgatott, írta-másolta gyöngybetűkkel az 1954 kora ősze és 1956 tavasza között „megjelent” (könyv formájában olvashatóvá vált) talán tíz (vagy még több) *Füveskertet*. Ezekből az örökbecsű „kódexekből” három még 1956-ban kijutott Nyugatra, két kötetet az itthoni jóakarók-értékkörzők bújtattak. A többi kézírásos antológia elveszett, vagy még valahol lappang. Jómagam mind az öt *Füveskertet* forgattam, amikor Tollas Tibor *Összegyűjtött versein* dolgoztam. A sok tanácstalanság, homály ellenére is gyönyörűség volt az „ismeretlen” – mert név nélküli – szerzőkkel való találkozás.

Az első három kötet – természetesen nagyjából igazodva a börtönkönyvtárban föllelhető idegen anyaghoz és a fejből őrzött versekhez – műfordításokat tartalmazott. A harmadik és negyedik – ez utóbbinak *1956 Pünkösöd* volt a címe – már az igazi költő(író)egyénségeket is fölmutatta. Jóllehet a *Füveskert* anyagából a forradalom leverése után Nyugatra menekült s majd a forradalom szellemét híven őrző (*Gloria victis*) Tollas jóvoltá-

ból 1958-ban Bécsben egy nyomtatott könyv is megjelent, az igazi Füveskert (1954–1995) itthon látott napvilágot, a Stádium Kiadó jóvoltából (1995). Noha megszü-

letése körül több szerkesztő – Pfitzner Rudolf, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint – bábáskodott, a valódi munka Kárpáti Kamil nyakába szakadt.

Mindenekelőtt neki köszönhető, hogy az 1956-os magyar forradalom egyetlen mártír-költője, Gérecz Attila lassan-lassan – legalábbis az értők körében – rangjához méltóan szerepel (lásd a *Gérecz Attila, a költő – 1956 mártírja* és az egyre bővülő *Sorsod emlékezete* című köteteket); hogy napvilágot láthattak a tragikus sorsú, öngyilkosságba menekült Béri Géza *Válogatott versei és novellái*, s legkivált, hogy a Füveskert alkotóit nem fedi csönd. Sokszor a jobb ügy érdekében pörölve folyamatosan ébren tartja a váci illetőségű (majd egyes tagjai révén Tatabányára, Márianosztrára stb. került) költőcsoport emlékezetét. Új könyve is (*„Örök arcunk”* – Nosztrai versek 1956-ból; versek, esszék Ötvenhatról; Gérecz Attiláról; Stádium, 2006) a saját forradalmi arc megrajzolásán kívül barátait-sorstársait-bajtársait idézi meg; a külön-külön hang miatt értékes életműveiket állítja az érdeklődés körébe (itt szerepel az említett Füveskert utószava is).

Kárpáti íróilag is lenyűgöző, kitűnő elemzésekkel bizonyítja igazát – közülük is a legfrappánsabb Kálnoky László *Szanatóriumi elégiájának* és Gérecz Attila *Sorsod emlékezete* című költeményének összevetése –, hogy végre érvényt szerezhessen (a szunnyadó magyar irodalmi-kritikai életben nem is olyan könnyű) értékítéletének: Gérecz nem a „futottak még” kategóriába tartozik, hanem legjobb verseiben a tragikus sorsú Radnóti közelében a helye. Mint-hogy a Füveskert szerzői közül már sokan az igazak álmát alusszák, az élőknek különösen nagy a felelősségük. Már ami a rejtélyek, leginkább a névtelenség mögé búvó karakterek megfejtését illeti. Hiába szerepelt az akkor már nagy-

beteg Tollas Tibor a pesti kiadású Füveskert szerkesztői között, a kollektíva a *Szent Kettősség* szerzőjét nem tudta megnevezni, holott a költemény – igaz, szétbontva – már a lírikus *Járdaszigeten* (1967) című verseskötetében is szerepelt. A megtévesztésben szerepet játszhatott, hogy Tollas-hoz jobbra az agitatív hang és perzselő igazságszomj köthető – „A rádiók csak üvöltés rekedten / A szabadságot, s az ember jogát. / Itt érzi csak befalazott testem / A milliókkal Moszkva ostorát. / S Váctól Pekingig zúgják a rabok: / Ha nem vigyáztok, az egész világon / Bebádogoznak minden ablakot!” (*Bebádogoztak minden ablakot*) –, ám hogy filozofikus versbeszédében is mennyire friss, az nem volt köztudomású.

Nem jellegzetes váci verseit idézem (*Hazafelé, Hársfa a börtönudvaron, Az ő, Tíz év után, Üzenet a Duna-kanyarból*), sem a Vác „meghosszabbításaként” a tatabányai XIV-es (rab)aknában születetteket (*Az öreg lőmester, Széncsata, Találkozás*), hanem a már említett, filozófiájában ugyancsak érzéki, Isten–szerelem jegyében történő kitarukozását. „Tántorgó korszakok után / átnyújtóunk a halálon. / Nem botlunk bicegve, sután, / suhanunk ketten – bűvös álom –, / itt vagy, megtalált pillanat, / biztosabb, mint a szellemszárnyad / e darab rög, mely visszaad, / s négy lábbon mozgunk, mint az állat. / A lábunk egy ütemre lép, / járásunk nem bizonytalan, / minden ütemre zeng a lét, / kettőnkben érzem ős-magam. / S kicsordulok, akár a hegy, / ha völgynek hús forrást csobog, / amíg bennünk a boldog egy / Isten két arca már együtt ragyog” (a kézírásos Füveskertből az idézet). 1956 tavaszán a váci börtön büntetőosztályán született – ahová századmagával a egyetlen bánásmód elleni tiltakozás miatt került – többszáz soros elbeszélő költeménye, az *Összeomlás* is.

Annyit – sejtésnél több – lehet tudni, hogy a krónikairói gyakorlat szerint a kézírásos Füveskert köteteiben egy-egy cikluson belül csupán egyetlen szerző művei kaptak helyet. Hadd hozzam példáimat a Füveskert IV.-ből: a *Sohasem-halottak éneke* Kárpáti Kamil, a *Tavaszi tábor* Tóth Bálint, az *Így bocskorosán* Gérecz Attila, a *Vízválasztó* című ciklus pedig Tollas Tibor költeményeit fogja magába (ez utóbbi a *De Profundis* és a *Találkozás* is – V. kötet).

Tóth Bálint írja visszaemlékezésében: „Igen, bármennyire hihetetlen így visszatekintve: volt költő-zárka a váci börtönben. Volt idő, hogy négyen is voltunk egy zárkában. Írtunk, fordítottunk. Idillnek tetszik e kép? Az is volt. Horatius, Dante, Shakespeare, Goethe, Schiller, Heine, Musset, Hugo, Baudelaire, Leconte de Lisle, Chesterton,

Pascoli voltak még zárkatársaink. Azaz mi érezhettük szabadnak magunkat általuk. A Dunán a sirályok: Shelley szárnyalása, egy gúnyos mosoly a hatalomnak: Byron fölényét éreztük tagjainkban. És együtt énekeltek-mormoltuk Aquinói Szent Tamás himnusát és Dávid zsoltárait. Mert az ima mellett a vers jegyezhető meg a legjobban. Visszajönnek a rég feledésbe merült fohászok, gregorián dallamok, zsoltárok, és a versek, a versek. A börtön: Pusztá, a böjt és a befelé fordulás, a megtisztulás sivataga és tornya. Persze a kísértéseké is. De a Lélek barátunkká szegődik, erőt ad és vigasztal. Aki verseket tud, azt sose csukhatják magánzárkába. Vele van József Attila, Ady és az Isten.”

S ők mindannyian tudták a verseket. Ezért zengett Dávid király 50. és 129. zsoltára – Tóth Bálint fordításában – valódi magyar költeményként; ezért töprengett Béri Géza Horatiusszal az ismeretlen jövőn – „Te ne kérd soha azt, tudni tilos, hogy nekünk mily sorsot / Szántak isteneink.” (*Leuconéhez*). S talán ez a tudás fokozta versenylázuakat, hogy egyetlen költemény magyarártásában is megmutathassák, a börtön lehet kényszerlakhely, ám ott sem alhatnak a múzsák. Verlaine *Őszi dalának* ugyanaz a négy műfordító – Gérecz Attila, Szathmáry György, Tollas Tibor és Tóth Bálint – veselkedett neki, akik Goethe halhatatlan remekét (magyarításukban *A vándor esti dalát*) magukhoz idomították.

A nyelvterületekre osztott kéziratos kötetek – a Füveskert III. névmutatójában például Hesse, Ibsen, Gorkij és Jeszenyin mellett Lönnrot s Szajfi Kudas neve szintén megtalálható – nem csupán a rab műfordítók munkáit tették közzé, hanem a klasszikusoktól származó – értékben legyen mihez igazodni – átültetéseket is (Szenczi Molnár Albert: *Zsoltártöredékek*; Tóth Árpád – Musset: *Velence*; Arany János – Tasso: *Megszabadtott Jeruzsálem*; Szabó Lőrinc – Horatius: *Torquatushoz*; Dsida Jenő – Eminescu: *Jó éjszakát* stb.). Az esszézerű bevezetések, ismertetések azt bizonyítják, hogy a börtön-egyetem hallgatói tudományos jelleget is akartak adni a perzsa irodalomtól a szerb literatúráig terjedő munkálkodásuknak. (Érdekességként meg kell jegyeznem, amíg az idegen művek tolmácsoló

lói bátran fölfedték nevüket, az eredeti versek költői – Füveskert IV. és V. – névtelenek maradtak.)

Bár Kárpáti Kamil a *Tél, reggel* című versét a Füveskert (nyomatott) antológiában egy kissé átformálta, a kéziratos eredetiből is érezni, minő fájdalmak bírták a lírikust megszólalásra: „Melegsünk egymás sebénél. Eggyünk / hinni nem tud, a másik csalódní nem akar. / S kígyóként fojt a szó már; a szörnyű / földi sár, s a szörnyű sáros ég, a magyar.” S a hit bilincseivel megáldott Tóth Bálint sem mindig ima-közeli állapotban van (*Himnusz Gyümölcsoltó Boldogasszonyhoz*); vagy ha ott, a Megfeszített keserűségével, ám a föltámadást mint reményt sem elhallgatva dúdolja a fölszabadító éneket: „Mert mind, ki szenved, utam járja, / áldozat, ha szeretni tud; / gyötrelme és szomorúsá-

ga / égbe egy népnek nyit kaput!” (*Húsvét*).

A váci zárka sötétjét, látható, áttörték a fények. A börtön, a fegyház egyidejűleg átok volt, és áldás. Mert „szereplői”, bármily cudar volt sorsuk, sosem gondolták azt, hogy ki vannak zárva a magyar költészetből, sőt formáloknak érezték ma-

gukat. Így volt ezzel az erkölcsi fenomén (mellesleg kitűnő öttusázó) Gérecz Attila is. Szegénylegény-énekében nemcsak bizodalom volt, ám a Meghódítandó reményében tartás és egyenes gerinc úgyszintén: „Így bocskorosan ugye megnevettek, / hogy márványt törni hegynek indulok? / A számon pimasz mosolygás a jelszó, / füttyöm csibészes: – én is feljutok!” (*Így bocskorosan*).

Gérecz a Füveskert IV.-ben tíz verssel alapozott (az idézeten kívül *Kis dal egy mosolyról*, *Szamóca ért a lejtőn*, *Mindegy*, *Széthullt fényeken*, stb.), de Vác jegyeit hordja magán – noha a szökés után Márianosztra is a Vác Váca volt – többek közt a *Boldog Özséb himnus*, a *Varázsdob*, az utolérhetetlen *Sorsod művészete* és az ugyancsak remek *Töredék* is. A *Sorsod művészete* 1956 tavaszán a márianosztrai szigorított börtönben íródik. A szigorú börtönben, de mintha szabadsággal teli ég alatt. A sors – és a magyar irodalom – tragédiája, hogy jó pár hónap múlva épp azt a szabadságharcos költőt éri az orosz golyó (mely ellen harcolni mindnyájunknak mindhalálíg kötelesség), akinek lírája (annak némely darabja) csak a legnagyobbakéval mérhető. „Vallom, hogy van a létben bizonyosság; / bizonyos

a Szép, mert szomjúhozzák – / hogy nincs Végtelen, míg Énem a Rész; / hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan, / és leszek, amíg vágy és fájdalom van, / mert nélkülem nincs Beteljesülés” (*Sorsod művészet*).

Az idő, ötven év, rosszabb az esőnél. Mindent elmos, többször is. Amit viszont, mert nem volt hatalma valamennyi írásos nyomot eltörölni, itt hagy, az édes kevés ahhoz, hogy bizonyossággal állíthassuk: a névtelenül közreadott versek mögött ez és az az arc húzódik meg. Kárpáti Kamil, a megszenvedett tanú *A Füveskert „ködlovagjai”* című tanulmányában (1995), melyet az *Örök arcunkban* újraközölt, három ismeretlenről beszél: a *Köntösök, mesék* (Füveskert V. 1956 Pünkösöd), illetve a *Sokrates áldomása* és a *Szent Kettősség* (mindkettő ugyanott) költőjéről.

A *Szent Kettősség*et – lásd a főntebbi magyarázatot – Tollas Tibor írta. De vajon a *Köntösök, mesék* című ciklus 17 (!) és a *Sokrates áldomása* 20 (!) költeményének vajon ki a szerzője? Hogy a Füveskert IV. egyik ciklusa, a *Virágok – lányok – istenek* Szathmáry Györgyöt takarja, az több mint bizonyos, hiszen kezdő versként azt a költő művészetszemléletét bemutató hármast, a Leonardo da Vinci, Paul Valéry és Bartók Béla arcképét megjelenítő *Trilógia Artist* közli, amelyre tanulmányában – *A maharadzszakumar*, Stádium, 1991 – már Tóth Bálint is rámutatott. (Tegyük hozzá, hogy a Tollas kézírásában megőrzött *Barna és zöld* alcíme szerint – Tolnai elégia – azt a tájat jelöli meg, amelyről a *Tolnai szonett* is szól. S a D. Katalinnak ajánlott *Üzenet Szolnokra* ugyancsak Szathmáry tollára utal.)

De a pünkösdi Füveskert versciklusai közt böngészve továbbra is a homályban tapogatódzunk. Valószínűleg igaz van Kárpátinak, amikor pár napi hiedelem után azt írta, hogy a *Köntösök, mesék* költője és Szathmáry György nem lehet ugyanaz a személy. Ha hihetnek a szemeknek, ma-

gam is megállapítom, Szathmáry jóval intellektuálisabb, mint a névtelen. Regél, formabiztosan és lenyűgözően, ám versét nem viszi ama népköltészetten iskolázott balladai síkra, mint *Az öt úti isten*, a *Szeplőtelen a holdsarlóval beszélget* és a *Litánia freskóformában szerzője*.

Amikor Kárpáti a *Sokrates áldomása* költőjétől a *Hó* című vers kezdő szakaszát – „Gyermekkoromból érkező / Dal zümmög altatóul: / Ó, végtelen, fehér mező – / Bársony suhog kin – hó hull” – és a *Rézkaré* befejezését („Kövek magányán az ör lépte dobban. / Álomosság lap-pang lassú ütemén. / S már nem tudom, hogy mi fáj nekem jobban, / Az ő sorsa-e, vagy még az enyém”) idézi, érték-mustraként, felfedezői (stíluslemező) hiányainkra figyelmeztet. Ha már a feledés eltüntette a váci fegyház nem is akármilyen költőarcai – a Füveskertek elég későn kerültek elő –, legalább nekünk illene valamenynyire megfejteni a sok ismeretlenes egyenleteket. (Ez a rövid tanulmány részemről legyen a kezdet.)

Szathmáryból a börtönsors – szabadulása után verset nem írt – kiűzte a költőt, a jobb sorsra érdemes (és még maig is alig ismert) Béri Géza pedig még ötven sem volt, amikor 1979 karácsonyestjén végzett magával, „miután úgy érezte, hogy a rendszer körbekerítette, és börtönéivel (1953–1956) kezdődő örökös üldöztetése minden morális és erkölcsi tartalékát fölmorzsolta” (Kárpáti). Már akkor vörösmartys látomás gyötörte, mielőtt magára döntötte volna „szörnyű csigaházát”. Gérecz Attilát, zárkatársát viszont első verse után – emberség a váci fegyház sötét rengetegében – Béri költőhöz illő módon üdvözölte: „Zendülj meg lélek, most, zendülj meg újra! / Kripták pattannak szét s mennyboltba markol / a csillagsebző fák könnyörgő ujjá, / a Föld vajúdott s szenvedést szült alkonyatkor, / torz hullák víg, élők feletti torra gyűlnek, / lélek! csodás harang! most, most zendülj meg!” (*Torzó*).

